

УДК: 159.98:004.9:[364-786.2-053.2-056.26](045)

ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ АРТ-ТЕРАПІЇ В РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Гончар Інна, кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4316-8650>

E-mail: gigonchar@gmail.com

Стаття присвячена темі, актуальність якої зумовлена збільшенням попитом на реабілітацію, особливо дітей з інвалідністю, пошуком інноваційних технологій цього процесу. Встановлено, що інвалідність ускладнює соціалізацію дитини, вибудову її соціальних зв'язків та потребує впровадження реабілітаційних технологій. У дослідженні представлено основні аспекти арт-терапії, схарактеризовано традиційні методи арт-терапії (музикотерапія, ізотерапія, лялькотерапія та ін.) та інноваційні (віртуальна реальність, доповнена реальність та ін.), запропоновано арт-терапевтичну технологію реабілітації дітей з інвалідністю.

Ключові слова: реабілітація, соціально-психологічна реабілітація, дитина з інвалідністю, технології, арт-терапія, ізотерапія, віртуальна реальність, доповнена реальність.

TRADITIONAL AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF ART THERAPY IN THE REHABILITATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES

Gonchar Inna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4316-8650>

E-mail: gigonchar@gmail.com

The article is devoted to the topic, the relevance of which is due to the increased demand for rehabilitation, especially of children with disabilities, the search for innovative technologies and a more thorough study of traditional and innovative technologies. In the course of the research, a complex of methods was applied: analysis, systematization, comparison, comparison, generalization of scientific literature with the aim of determining the conceptual and categorical apparatus of research and development of technology for the rehabilitation of children with disabilities by means of art therapy. It has been established that disability complicates the process of socialization of a child, the building of his social ties, and in connection with this, the need for the implementation of rehabilitation arises. Psychological, social and socio-psychological rehabilitation is characterized. Art therapy is substantiated as an effective technology for the rehabilitation of children with disabilities. It has been established that a feature of art therapy is its accessibility, the ability to choose methods and techniques in accordance with the general goal, the ability to integrate such types of rehabilitation into medical, elementary, social, psychological, and pedagogical rehabilitation. The study presents art therapy as a set of methods, techniques and methods of influencing the personality based on art, with the aim of changing the personality, discovering the inner self, relieving tension, developing stress resistance, etc. Traditional methods of art therapy (music therapy, isotherapy, puppet therapy, etc.) and innovative ones (virtual reality, augmented reality, use of computer programs and gadgets in isotherapy, etc.) are characterized. The art-therapeutic technology of rehabilitation with the following structural elements is characterized:

purpose, tasks, resources, forms of work, principles, stages of implementation, methods, structure of classes, performance indicators.

Keywords: *rehabilitation, socio-psychological rehabilitation, child with disabilities, technologies, art therapy, isotherapy, virtual reality, augmented reality.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В сучасних умовах, коли щодня на життя українців чатує небезпека, а ризики отримати травму, що призводить до інвалідизації, надзвичайно великі, виникає необхідність більше говорити, досліджувати та працювати над проблемою реабілітації осіб з інвалідністю. Особливо гостро постає питання реабілітації дітей з інвалідністю. В силу розвитку своїх психічних процесів дитяча психіка не завжди в змозі впоратися з тими труднощами, які виникають щодня, що часто призводить до дезадаптації, втрати здатності до життєтворення та адекватної самооцінки.

У Законі України «Про соціальні послуги» (2019) визначено, що до основних соціальних послуг, що надаються при здійсненні соціальної роботи сім'ям, дітям та молоді, належать соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальний супровід, консультування [11]. Сьогодні існує велика кількість реабілітаційних технологій, однак не всі вони можуть бути застосовані для дітей з інвалідністю. У контексті сказаного особливий інтерес становлять арт-терапевтичні технології реабілітації, оскільки мають широкий спектр видів, технік та форм роботи, що дає можливість підібрати адекватну техніку для конкретної дитини відповідно до її можливостей та ресурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній українській науці та практиці арт-терапія набула поширення та успішно застосовується в різних сферах професійної діяльності (педагогічна, медична, соціальна, психологічна та ін.). Власне, успішно діє Українська асоціація арт-терапевтів, а науковці проводять свої дослідження у цій сфері, вивчаючи історію та зміст арт-терапії (Братусь І., Мірошніченко Т., Рижкова М. та ін.), практичні аспекти арт-терапії (Бриндіков Ю., Ільніцька М., Солнишкіна А. та ін.), шляхи активізації внутрішніх ресурсів та потенціалу особистості (Вічалковська Н., Титаренко О., Яценко Т. та ін.), застосування арт-терапії в діяльності фахівців різних професій (Злочевська Л., Подкоритова Л., Полторак Л., Киселева М. та ін.).

Водночас питаннями адаптації та реабілітації особистості займалися: Алексеєнко Т., Безпалько О., Зверєва І., Капська А., Карпенко О., Коляда Н., Мигович І., Семигіна Т., Тюття Л., Харченко С. та ін. Вагомий внесок у науковий доробок в сфері реабілітації здійснила Кравченко О., якій у численних працях вдалося представити основні засади та інноваційні технології соціальної, соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю.

Мета статті – схарактеризувати арт-терапію як ефективну технологію реабілітації дітей з інвалідністю.

У ході проведення дослідження застосовано комплекс **методів**: аналіз, систематизація, порівняння, зіставлення, узагальнення наукової літератури з метою визначення понятійно-категоріального апарату дослідження та розробки технології реабілітації дітей з інвалідністю засобами арт-терапії.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно до Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2005) інвалідність – міра втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем призводить до обмеження життєдіяльності особи, унаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист. Водночас дитина з інвалідністю – особа

до досягнення нею повноліття (віком до 18 років) зі стійким обмеженням життєдіяльності, якій у порядку, визначеному законодавством, встановлено інвалідність [10]. Діти цієї категорії зустрічаються з великою кількістю труднощів, які заважають повноцінно адаптуватися в соціальному середовищі, встановлювати контакти та вибудовувати послідовні ланцюжки взаємодії з оточуючими. Власне, Шаравару Р. вдалося виокремити ключові труднощі, які виникають у дітей з інвалідністю:

- комунікативний бар'єр: невміння обмежити предмет дискусії; відсутність зворотного зв'язку; некомпетентність однієї із сторін;

- мотиваційні труднощі: надмір мотивації (наприклад, «хвилювався і не все сказав, згадав»); відсутність мотивації (не хочу розуміти, нецікаво) та ін;

- етичні (моральні) труднощі: брак тактовності, толерантності; розв'язність, зухвальство; плітки, чутки, обман, підлість, непорядність; заздрість, необ'єктивність та ін.;

- емоційні труднощі: жести, манери, звички тощо. Емоційний бар'єр також є двостороннім, тобто він може складатися з емоційних реакцій дітей з інвалідністю – цікавості, глузування, незручності, почуття провини, гіперопіки, страху – і таких емоцій, як жалість до себе, очікування гіперопіки, прагнення обвинуватити когось у своєму дефекті, прагнення до ізоляції тощо [14].

Такий комплекс труднощів ускладнює процес соціалізації дитини з інвалідністю, вибудовування її соціальних зв'язків, взаємин дітей з інвалідністю з однолітками та соціальним середовищем. Тому є беззаперечним фактом необхідність здійснення реабілітації в різних сферах життєдіяльності особистості з метою нормалізації психоемоційного стану такої дитини та відновлення її соціального статусу.

Власне, з метою усунення обмежень життєдіяльності Законом України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2005) гарантується забезпечення системи заходів, спрямованих на створення умов для досягнення або відновлення особою оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня життєдіяльності та забезпечення її законодавчо визначених прав. У зазначеному законі чітко визначено термін реабілітація осіб з інвалідністю як система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення осіб з інвалідністю допоміжними засобами реабілітації і медичними виробами [10]. Водночас психологічна реабілітація трактується як така, що спрямована на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особи, соціальна реабілітація – повернення особи до активного життя та праці, відновлення соціального статусу і формування в особи якостей, установок щодо пристосування до умов нормальної життєдіяльності. В межах соціальної реабілітації виокремлюється окремий напрям – соціально-психологічна реабілітація. У ході раніше проведеного дослідження нам вдалося сформулювати зміст поняття соціально-психологічна реабілітація, яке ми трактуємо як процес розроблення та реалізації комплексу покрокових заходів, які спрямовані на послаблення факторів негативного впливу та відновлення людини в правах, у соціальному статусі, здоров'ї та працездатності, активізація здатності життєтворення [1, с. 68].

Науковці Коляда Н., Кравченко О., Салата Н. виокремили такі види соціально-психологічної реабілітації: елементарна реабілітація, побутова реабілітація, педагогічна / соціально-педагогічна реабілітація, освітня реабілітація, сімейна реабілітація, рекреаційна (дозвіллева) реабілітація [7, с. 22].

В організації реабілітації дітей з інвалідністю важливе значення має підбір правильних реабілітаційних технологій, які будуть відповідати віку, можливостям та потенціалу особистості. До універсальних технологій реабілітації відносимо арт-терапію, яка є найбільш ефективною у роботі з дітьми. Власне, зміст самого поняття арт-терапія у сучасній науці найчастіше трактують так:

- засіб підвищення соціальної активності, комунікативних здібностей особистості, її адекватної соціалізації у суспільстві. Крім цього, це засіб корекції функціональних рухових, психогенних або соціальних відхилень, джерело активізуючої творчості [12, с. 96];

- сукупність психологічних методик впливу, що спираються на креативну (образотворчу та інші) діяльність особистості [5, с. 56];

- напрям психології, призначений допомогти дитині усвідомити свій внутрішній стан шляхом створення нею візуального образу, метафор, символів (арт-терапевтичного продукту) [4, с. 537];

- інноваційна освітня технологія розвитку творчого потенціалу засобами музичного, художнього, хореографічного та народного мистецтва, а саме малюнком, музикою, казкою, танцем, грою тощо [6, с. 7];

- технологія створення та використання різних видів мистецтва з метою передачі почуттів, емоцій та інших проявів психіки людини, як інструмент для дослідження і гармонізації внутрішнього світу людини [13, с. 64].

Можемо узагальнити, що арт-терапія – це сукупність методів, технік та прийомів впливу на особистість, в основі яких лежить мистецтво, з метою зміни особистості, відкриття внутрішнього «Я», зняття напруги, розвитку стресостійкості та ін.

Ефективність та широта застосування арт-терапії в ході реабілітації осіб з інвалідністю зумовлена значною кількістю переваг, поряд з іншими технологіями. На нашу думку, до таких можна віднести:

- можливість забезпечити рухову активність клієнта (танцювально-рухова терапія);

- сприяє набуттю нового життєвого досвіду, засвоєнню нових умінь;

- немає обмежень по віку, статі, соціальному статусу, специфіці нозологій чи порушень та ін.; власне, велика кількість форм в перспективі може бути застосована для дітей з будь-якими порушеннями в розвитку;

- дає можливість немовним дітям вивільнити емоції, відновити психічні та фізичні резерви здоров'я, розвиває комунікативні вміння, дозволяє встановити соціальні контакти;

- для дітей, які нездатні розповісти про свої проблеми, арт-терапія часто є єдиним методом діалогу між ними і фахівцем, адже висловити свої емоції за допомогою творчості їм набагато простіше, ніж розповісти про них;

- арт-терапія має різні сфери застосування: в психології, педагогіці, соціальній роботі, медицині.

Арт-терапія сприяє розвитку таких сфер особистості:

- пробуджує життєву активність, допомагає налагодити спілкування з самим собою;

- сприяє гармонізації особистості, її психологічному та емоційному стану;

- підвищує адаптаційні можливості дитини з інвалідністю до повсякденного життя;

- стимулює самопізнання і самовираження, мобілізуючи творчий потенціал і внутрішні механізми самозміни;

- дає змогу отримати матеріал для діагностики, знайти причину проблеми;

- сприяє розвитку самоконтролю, концентрації уваги на відчуттях, прийнятний вихід агресії;
- розвиває творчі здібності, креативність та підвищує самооцінку;
- позитивний вплив мистецтва комплексно впливає на моторику, емоційну і пізнавальну сфери.

Поряд із перевагами, на думку Комарніцької Л., арт-терапія має і певні недоліки. Так, наприклад, глибоко особистий характер виконуваної клієнтом роботи може сприяти розвитку у нього нарцисизму і привести до занурення в себе замість того, щоб сприяти саморозкриття і встановленню контактів з іншими людьми. У деяких людей самовираження засобами мистецтва викликає дуже сильний протест, хоча для більшості такі способи самовираження є найбільш безпечними [8, с. 217].

В залежності від форми участі арт-терапія може бути:

- активна (створення власних продуктів творчості – малюнки, скульптури, музичні твори, казки та ін.);
- пасивна (використання творів мистецтва інших людей – книги, музика, картини, скульптури та ін.);
- комбінована (використання творів мистецтва для створення власних продуктів творчості).

В залежності від кількості учасників арт-терапія може бути:

- індивідуальна (самостійна робота, 1 особа);
- групова (робота у колективі, 2 і більше осіб).

Вибір форми роботи буде залежати від етапу реабілітації, нозології дитини, функціональних можливостей виконувати певні дії та ін.

У сучасних наукових дослідженнях найбільш розповсюдженими є такі види арт-терапії, ми їх відносимо до традиційних: арт-терапія у вузькому сенсі цього поняття (малюнки, живопис, мозаїка, колаж, боді-арт, ліплення, інсталяція, фотографія тощо), кольоротерапія, танцювальна терапія, драматерапія, бібліотерапія, музикотерапія, пісочна терапія, кінотерапія [9, с. 83].

Однак в сучасних умовах глобалізації та науково-технічного прогресу арт-терапія трансформувалася і виникли інноваційні її види. Власне, зросла доступність цифрових технологій та можливість для творчого самовираження й спілкування за допомогою гаджетів. Технологізації арт-терапії сприяла також і пандемія COVID19, адже з'явилася потреба працювати дистанційно й уникати контакту терапевта з клієнтом. Так виникли інноваційні форми арт-терапії: віртуальна реальність, доповнена реальність, малювання у планшеті, колажування за допомогою спеціальних програм та ін.

У 2019 році італійські вчені провели дослідження, використавши для арт-терапії віртуальну реальність. У ході цього дослідження було виявлено позитивний вплив, особливо на встановлення контакту терапевта та клієнта. В доповненій реальності є віртуальні елементи, які використовуються для створення середовища. Клієнти можуть бачити власне тіло в уявному контексті, сприймати відчуття всередині «реального» світу. Віртуальне середовище дозволяє синтезувати реальне та уявне, відбувається поєднання існуючого середовища, власного тіла, уяви та мистецьких елементів, можуть створюватися мрійливі враження в безпечному середовищі [15, с. 462].

Отримані дані іншого зарубіжного дослідження підтверджують позитивний ефект арт-терапії за допомогою ІТ-технологій. У ході експерименту науковцям вдалося довести, що самовираження на основі віртуальної реальності є втіленим візуальним вираженням, породжує нові реакції та вимагає розвитку траєкторії у вираженні та майстерності. Унікальні характеристики арт-терапії у віртуальній реальності були визначені як позитивні емоції, гра та дослідження, навчання та майстерність, доступ та зберігання.

Віртуальна реальність має потенціал для покращення психологічного здоров'я та благополуччя завдяки творчості, розширеній уяві, інтерактивності та вирішенню проблем [17].

Сучасні технології, включаючи iPad, планшети Android, смартфони та ігрові консолі, все частіше можуть використовуватися в арт-терапії. Щоб дитина з інвалідністю мала доступ до мистецької програми, вона має бути інтуїтивно зрозумілою і когнітивно простою, а також простою у маніпуляції для дітей, у яких погано розвинена дрібна моторика, недостатня м'язова сила або контроль, щоб маніпулювати пензликом, олівцем чи іншим художнім засобом. Приваблива, інтерактивна та весела мистецька програма вимагає поєднання цікавого та привабливого візуального ефекту та різноманітні функції, які можна виконувати, а також можливість зберігати створене мистецтво. Оскільки діти з інвалідністю мають широкий спектр порушень в розвитку, то, відповідно, має бути широким діапазон методів та медіа для того, щоб відповідати різним нозологіям [16].

Сучасні гаджети в арт-терапії можуть бути не лише інструментом роботи, а й способом комунікації та зворотного зв'язку. За допомогою додатків немовні діти можуть виражати свої емоції, вибудовувати ланцюжок асоціацій, відчуттів.

Описуючи арт-терапію, ми можемо говорити про мультимодальність цієї технології, що розширює можливості для роботи. Терапевт може поєднувати декілька видів мистецтв, вивчати декілька творчих модальностей. Це дає можливість мобілізувати творчий потенціал особистості та знайти найефективніші способи творчого самовираження, які будуть найбільш прийнятні та ефективні з конкретним клієнтом.

Отож, враховуючи все вищесказане, можемо зробити висновок, що саме арт-терапія є однією із найбільш поширених технологій, які можуть використовуватися в різних сферах: діагностика, корекція, реабілітація та ін. Однією із найпопулярніших видів арт-терапії є ізотерапія – творче, спонтанне, чи, навпаки, малювання на обрану тему. У цьому виді терапії малюнок є інструментом, завдяки якому людина через мову образів, символів та кольорів може вільно висловити свої думки, почуття та переживання, звільнитися від негативних емоцій.

Великим позитивним аспектом ізотерапії є її необмеженість у використанні:

- довільні прийоми зображення: плями, краплі, лінії, закінчення чужих малюнків, малювання з обмеженим часом, малювання з коментарями, малювання неробочою рукою, малювання із закритими очима тощо [2, с. 66];

- нетрадиційні методи: друкування природними формами, друкування картопляними штампами, монотипія, плямографія, каракулі, малювання нитками, малювання гумкою, малювання жорстким пензликом, малювання ватними паличками, малювання зім'ятим папером, малювання на воді, малювання свічкою, гратаж, набризк та ін. [3];

- діджеталізація: можливість малювання за допомогою спеціальних пристроїв, додатків, робота у віртуальній та доповненій реальності, створення електронних колажів та ін.

На основі аналізу закордонних і українських досліджень спробуємо схарактеризувати та узагальнити технологію арт-терапії в реабілітації дітей з інвалідністю на прикладі ізотерапії.

Мета технології – реабілітація дітей з інвалідністю через знайомство зі своїм внутрішнім світом, новими ресурсами і можливостями, пізнання свого «Я», позбавлення від страхів, емоційної напруги і внутрішніх комплексів.

Завдання:

1. Діагностика психологічної проблеми через аналіз результатів творчості.
2. Синхронізація роботи півкуль головного мозку.

3. Допомога в управлінні своїми переживаннями, почуттями та емоціями.
4. Розкриття і розвиток творчого потенціалу.
5. Підвищення самооцінки дитини з інвалідністю.
6. Реалізація естетичних потреб.
7. Зниження агресії та зняття психологічної напруги.
8. Розвиток дрібної моторики та тактильних відчуттів.
9. Розвиток наочно-образного мислення, навичок аналізу, синтезу, співставлення, порівняння, узагальнення тощо.

Ресурси:

- кадрові: соціальний педагог, психолог, вчитель образотворчого мистецтва, фахівці інклюзивно-ресурсного центру;
- матеріально-технічні: приміщення, що відповідає санітарним нормам і правилам, меблі, інвентар для малювання залежно від форми роботи;
- методичні: діагностичний інструментарій, методичні посібники, пам'ятки.

Форми роботи: індивідуальна, групова, виставка творчих робіт та ін.

Основні принципи:

- індивідуальність: можливість створювати власні образи без стороннього втручання, урахування характерологічних особливостей і специфічних потреб, нозології;
- доступність: відповідність віковим та індивідуальним особливостям дитини;
- демократичність: коли зв'язки виникають не тільки між терапевтом і дитиною, а й між дітьми, й терапевт стає рівноправним учасником терапії;
- комфортність: сприятлива, позитивна психологічна атмосфера в приміщенні, яка стимулюватиме до розкриття творчого потенціалу та зняття напруги;
- прийняття: схвалення та прийняття всіх творчих продуктів дитини, незалежно від їх змісту, форми та якості.

Етапи реалізації:

Діагностичний – первинна діагностика з метою визначення ключових проблем. Реалізація цього етапу дасть можливість адекватно підібрати вид ізотерапії (відповідно до можливостей дитини), форму роботи (індивідуальну, групову та ін.), скласти перспективний і календарний план роботи.

Практичний – проведення занять один-два рази на тиждень, тривалість буде залежати від нозології дитини та її здатності працювати протягом певного часу.

Методи:

- робота з різними образотворчими матеріалами спрямована на активацію сенсорної сфери;
- малювання на вільну тему або визначену тему людського буття;
- малюнки, орієнтовані на самосприйняття (робота з автопортретом, образи, асоціації, герб);
- малюнки на визначення взаємостосунків у сім'ї, колективі, статусу серед друзів;
- робота в парах, яка спрямована на розвиток комунікативних навичок;
- спільне групове малювання, чи малюнок по колу, яке спрямоване на розвиток соціальних навичок;
- групові образотворчі ігри на розвиток гнучкості мислення, креативності, комунікабельності;
- образотворча візуалізація уявлень, сновидінь, страхів;
- проєкція інших форм творчого самовираження, малювання музики, творів літератури, скульптури та ін.;
- робота з конфліктами, негативними емоціями, агресією через зображення у метафоричній формі з подальшим обговоренням.

Етапи, структура заняття:

1. Організаційний – інструктаж, обговорення, встановлення контакту, знайомство з матеріалом та технікою.
2. Вільна активність – активізація сенсорних відчуттів (зорової, слухової, смакової, нюхової, тактильної, кінетичної) та актуалізація образів.
3. Творчий процес – створення малюнка, вивільнення думок, емоцій.
4. Дистанціювання – зорове, тактильне сприйняття результатів творчості, можливість подивитися на свою роботу зі сторони.
5. Вербалізація – вивільнення думок, почуттів, що виникають в процесі розгляду малюнка, здатність побачити та описати образи.
6. Рефлексія – обговорення всього заняття, результатів роботи, побажання, чи здійснилися очікування, що заважало роботі, а що, навпаки, допомагало.

Показники ефективності технології:

1. Покращення соматичного, психоневрологічного, емоційного стану дитини.
2. Відновлення соціального статусу, усебічного розвитку, саморозвитку й самореалізації особи.
3. Підвищення рівня пізнавальної активності, формування і розвиток комунікативних навичок.
4. Покращення моторних навичок.
5. Прагнення до життєтворення.
6. Досягнення катарсису, звільнення від негативного емоційного досвіду, вивільнення агресії, усвідомлення думок і почуттів.

Після впровадження технології виникає необхідність проведення постреабілітаційних заходів та подальшої роботи і підтримки клієнта.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Викладений матеріал дозволяє зробити наступні висновки. Арт-терапія є потужним засобом звільнення від негативних станів, зняття напруги і моделювання позитивного психоемоційного стану, формування адекватної міжособистісної взаємодії і самооцінки. Власне, використання різноманітних видів мистецтва в реабілітації є важливим засобом виховання гармонійної особистості дитини. Такий вид терапії захоплює творчістю, сприяє розвитку креативності й допомагає підняти індивідуальну і суспільну цінність дитини з інвалідністю на більш високий рівень. Перевагою серед інших видів терапії є можливість проводити її в дистанційному режимі (використовуючи спеціальні додатки, програми та ін.), коли терапевт чи клієнт з об'єктивних причин не можуть працювати в кабінеті.

Особливістю арт-терапії є її доступність, можливість підібрати методи та техніки відповідно до загальної мети, можливість інтегрувати такі види реабілітації в медичну, елементарну, соціальну, психологічну, педагогічну реабілітацію.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів визначеного питання. Перспективами подальших досліджень є обґрунтування арт-терапевтичних технологій реабілітації учасників бойових дій, внутрішньо переміщених осіб та дітей в окупації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончар І. Роль реабілітаційного потенціалу особистості в ході соціально-психологічної реабілітації. *Актуальні проблеми соціальної роботи: теорія і практика : колективна монографія* / за ред. Н.М. Коляди; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань : Візаві, 2020. С. 67–75.
2. Дабіжа К., Дабіжа Л., Комарівська Н. Використання арт-технологій в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies*

- of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems. 2022. Вип. 64 С. 64–71.
3. Дабіжа Л. П. Нетрадиційне малювання як засіб розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку. *Наукові записки: Збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів факультету дошкільної, початкової освіти та мистецтв. Серія «Мистецтво»*. Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2018. С. 66–70.
 4. Дорошук С. М., Безштанько М. А., Гайдай О. С., Заворітна А. М., Твердохліб Н. Г. Арт-терапія як засіб психокорекції емоційних порушень для дітей з обмеженими можливостями. *The V International Scientific and Practical Conference «Trends of modern science and practice»*. 2022. С. 537–544.
 5. Замелюк М. І., Магдисюк Л. І., Ольхова Н. В. Арт-терапія як засіб творчої самореалізації особистості. *Психологія: реальність і перспективи*. 2018. №10. С. 51–58.
 6. Ковінько А. В. Підготовка майбутніх учителів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 Харків, 2017. 23 с.
 7. Коляда Н., Кравченко О., Салата Н. Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді з особливими освітніми потребами в Україні. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2020. №5. С. 12–23.
 8. Комарницька Л. М. Перваги та недоліки арт-терапії у роботі з дітьми з особливими потребами. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський, 2020. №2. С. 217–220.
 9. Мельниченко Л. М. Соціально-психологічна реабілітація дітей із зони АТО засобами арт-терапії. *Актуальні проблеми психології*. 2016. №11. С. 82–90.
 10. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. Дата оновлення: 1.05.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
 11. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. Дата оновлення: 27.04.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 12.08.2023).
 12. Ревть А., Гук О. Арт-терапія у соціально-реабілітаційній роботі з дітьми з особливими потребами. *Молодь і ринок*. 2019. №7 (174). С. 96–103.
 13. Серета І., Збишко Є. Використання технології арт-терапії в корекційно-виховній роботі. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Т.1. №10. С. 63–66.
 14. Шаравара Р. Соціальна реабілітація дітей з функціональними обмеженнями здоров'я: інноваційні практики. *Topical issues of the development of modern science. Abstracts of the 3rd International scientific and practical conference. Publishing House «ACCENT»*. Sofia, Bulgaria. 2019. Pp. 293–303. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/11/topical-issues-of-the-development-of-modern-science>
 15. Donnari S., Canonico V., Fatuzzo G., Bedetti C., Marchiafava M., Menna M., Elisei. S. New technologies for art therapy interventions tailored to severe disabilities. *Psychiatria*. Danubina, 2019, Vol. 31, Suppl. 3, pp 462–466. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31488773/>
 16. Interactive Technologies that Engage Children with Disabilities in Visual Art – A Review. URL: <https://www.researchgate.net/publication/266318703>
[Interactive Technologies that Engage Children with Disabilities in Visual Art - A Review](https://www.researchgate.net/publication/266318703)
 17. Kaimal G., Carroll-Haskins K., Berberian M., Dougherty A., Carlton N., & Ramakrishnan, A. Virtual reality in art therapy: A pilot qualitative study of the novel medium and implications for practice. *Art Therapy*. 2020, №37. С.16–24. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07421656.2019.1659662?journalCode=uart20>

REFERENCES

1. Honchar, I. (2020). Rol rehabilitatsiynoho potentsialu osobystosti v khodi sotsialno-psykholohichnoi rehabilitatsii. *Aktualni problemy sotsialnoi roboty: teoriia i praktyka : kolektyvna monohrafiia*. Uman: Visavy (in Ukrainian).
2. Dabizha, K., Dabizha, L., Komarivska, N. (2022). Vykorystannia art-tekhnologii v roboti z ditmy z osoblyvymy osvithnimy potrebamy. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of*

- Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems.* 64, 64–71 (in Ukrainian).
3. Dabizha, L. P. (2018). Netradytsiine maliuvannia yak zasib rozvytku tvorchykh zdibnosti ditei doshkilnoho viku. *Naukovi zapysky: Zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi konferentsii vykladachiv i studentiv fakultetu doshkilnoi, pochatkovoï osvity ta mystetstv. Seriiia «Mystetstvo».* Vinnytsia : TOV «Firma «Planer», 66–70 (in Ukrainian).
 4. Doroshchuk, S. M., Bezshanko, M. A., Haidai, O. S., Zavoritna, A. M., Tverdokhlib, N. H. (2022). Art-terapiia yak zasib psykholokorektsii emotsiinykh porushen dla ditei z obmezhenymy mozhlyvostiamy. *The V International Scientific and Practical Conference «Trends of modern science and practice».* 537–544 (in Ukrainian).
 5. Zameliuk, M. I., Mahdysiuk, L. I., Olkhova, N. V. (2018). Art-terapiia yak zasib tvorchoi samorealizatsii osobystosti. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy.* 10, 51–58 (in Ukrainian).
 6. Kovinko, A.V. (2017). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv do rozvytku tvorchoho potentsialu molodshykh shkolariv zasobamy art-terapii : *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv (in Ukrainian).
 7. Koliada, N., Kravchenko, O., Salata, N. (2020). Sotsialno-psykholohichna reabilitatsiia ditei ta molodi z osoblyvymy osvitynymy potrebamy v Ukraini. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita.* 2020. 5, 12–23 (in Ukrainian).
 8. Komarnitska, L. M. (2020). Pervahy ta nedoliky art-terapii u roboti z ditmy z osoblyvymy potrebamy. *Innovatsii partnerskoi vzaiemodii osvity, ekonomiky ta sotsialnoho zakhystu v umovakh inkluzii ta prahmatychnoi reabilitatsii sotsiumu: materialy IV mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii.* Kam'ianets-Podilskyi, 2. 217–220 (in Ukrainian).
 9. Melnychenko, L. M. (2016). Sotsialno-psykholohichna reabilitatsiia ditei iz zony ATO zasobamy art-terapii. *Aktualni problemy psykholohii.* 11. 82–90 (in Ukrainian).
 10. Pro reabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.10.2005 № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
 11. Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
 12. Revt, A., Huk, O. (2019). Art-terapiia u sotsialno-reabilitatsiinii roboti z ditmy z osoblyvymy potrebamy. *Molod i rynek.* 7 (174), 96–103 (in Ukrainian).
 13. Sereda, I., Zbyshko, Ye. (2019). Vykorystannia tekhnolohii art-terapii v korektsiino-vykhovniï roboti. *Innovatsiina pedahohika.* 10, 63–66. (in Ukrainian).
 14. Sharavara, R. (2019). Sotsialna reabilitatsii ditei z funktsionalnymy obmezheniamy zdorovia: innovatsiini praktyky. *Topical issues of the development of modern science. Abstracts of the 3rd International scientific and practical conference.* Publishing House «ACCENT». Sofia, Bulgaria. 293–303. URL: <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/11/topical-issues-of-the-development-of-modern-science> (in Ukrainian).
 15. Donnari, S., Canonico, V., Fatuzzo, G., Bedetti, C., Marchiafava, M., Menna, M., Elisei, S. (2019). New technologies for art therapy interventions tailored to severe disabilities. *Psychiatria.* Danubina, Vol. 31, 3, 462–466. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31488773/>
 16. Interactive Technologies that Engage Children with Disabilities in Visual Art – A Review. URL: https://www.researchgate.net/publication/266318703Interactive_Technologies_that_Engage_Children_with_Disabilities_in_Visual_Art_-_A_Review
 17. Kaimal G., Carroll-Haskins K., Berberian M., Dougherty A., Carlton N., & Ramakrishnan, A. (2020). Virtual reality in art therapy: A pilot qualitative study of the novel medium and implications for practice. *Art Therapy.* 2020, №37. C.16–24. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07421656.2019.1659662?journalCode=uart20>